

UCB (العجب)

Kendini beğenme,
böbürlenme anlamında
ahlâk terimi.

Sözlükte “şaşmak, hayret etmek, yadır-gamak” mânasındaki **acb** kökünden isim olan **ucb** “bir kimsenin hak etmediği bir mertebeyi kendinde vehmetmesi” şeklinde tanımlanır (*et-Ta'rifât*, “ucb” md.; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a*, s. 306). Sözlüklerde **ucb** genellikle “övünme, kibir, tekebbür” diye açıklanır (meselâ bk. *Lisânü'l-'Arab*, “acb” md.; *Tâcü'l-'arûs*, “acb” md.) âlimler bu kavramların birbirinden farklı olduğunu belirtir. Meselâ *er-Ri'âye li-ḥu-ḳūküllâh* adlı eserinde (s. 371, 377) **ucb**, kibir ve bunlarla ilişkisi bulunan ahlâkî kusurları geniş biçimde ele alan Hâris el-Muhâsibî kibir **ucb**den doğduğunu kaydeder. İbn Hazm **ucb**ü kendini beğenme, övünme, kibir ve büyülenmenin aslı olarak gösterir ve birbirine yakın anlamlar taşıdığından çoğu insanın bu kelimeleri ayırt etmekte güçlük çektiğini ifade eder (*el-Aḥlâḳ ve's-siyer*, s. 73-74). Mâverdi kişinin itibarı ve mevkiyle gururlanmasına kibir, faziletleriyle övünmesine **ucb** (i'câb) denildiğini söyler ve bunların ikisinin de faziletleri silip götürdüğünü kaydeder (*Edebü'd-dünyâ ve'd-din*, s. 228). Gazzâlî'ye göre kibir toplam içinde görülen bir durumdur, zira insanlar birbirine karşı büyüklük taslar. **Ucb** ise psikolojik bir hal olup tek başına yaşayanlarda da bulunabilir (*İḥyâ'*, III, 343-344). Bazı kaynaklarda **ucb**ün ileri derecesine **idlâl** denilmiştir. Buna göre **ucb** yapılan iyilikle böbürlenmek, **idlâl** iyiliğe karşılık beklemektir (Muhâsibî, s. 343-344; Gazzâlî, III, 371).

Ucb kavramı Kur'an-ı Kerim'de ahlâkla ilgili anlamıyla bir âyette geçmektedir. Burada müslümanlara Huneyn Gazvesi esnasında sayılarının çokluğuyla böbürendikleri hatırlatılmakta, yanlış olan bu davranışın kendilerine zarar verdiğine işaret edilmektedir (et-Tevbe 9/25). Kur'an'da ayrıca **kibr** (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “kbr” md.), **ulûv** (Yûnus 10/83; el-İsrâ 17/4; el-Kasas 28/4), **ihtiyâl** (en-Nisâ 4/36; Lokmân 31/18; el-Hadîd 57/23), **istiğnâ** (el-Leyl 92/8; el-Alak 96/7) ve **merah** (el-İsrâ 17/37; Lokmân 31/18; el-Mü'min 40/75) gibi **ucb**e yakın mânalar taşıyan kavramlar geçmektedir. **İzzet** kelimesi de iki yerde inkârcılar için “kendini beğenme” anlamında kullanılmıştır (el-Bakara 2/206; Sâd 38/2; krş.

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “azz” md.). Birçok âyette insanların meziyet ve üstünlük saydıkları özel durumlarından dolayı böbürendikleri kaydedilmekte ve bu tutum yerilmektedir. Meselâ Âd kavmi, “Bizden daha güçlü kim var!” diyerek böbürlenmiş, bu yüzden korkunç bir felâketle yok edilmiştir (Fussilet 41/15). Çok zengin hazinelere sahip olan Kârûn bunları kendi bilgisi sayesinde elde ettiğini iddia edip gurura kapılınca benzer bir âkibete uğramıştır (el-Kasas 28/78). Mekke müşrikleri de müslümanları aşağılar, onlara karşı malları ve oğullarının çokluğuyla övünürlerdi (Sebe' 34/35). Bu âyetler incelendiğinde Câhiliye insanıyla İslâm'ı benimseyenin karakter farklılığının bu konuda ortaya çıktığı görülür. Kur'an-ı Kerim muhâtaplarından, kibir ve kendini beğenme gibi Câhiliye karakterini oluşturan eğilimlerden ruhlarını arındırarak gerçek ululuk ve yücelik sahibi Allah'a inanıp teslim olmalarını ister. Dinin adının İslâm olması da tevazu içeren bu teslimiyetle irtibatlıdır. Dinî mânada kâfir, insanları küçük gören ve kendisiyle övünen kişidir (Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 187-192; *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 193, 195). Kur'an'ın genelinde Allah'ın yüceliğine vurgu yapan; kulluğun ruhî ve amelî planda Allah'a teslimiyetle gerçekleşeceği, dolayısıyla kendini beğenme ve böbürlenme gibi benlik iddiası taşıyan davranışların İslâmî ahlâkla bağdaşmayacağı inancını telkin eden; kulun Allah, insan ve diğer varlıklarla ilişkisini böyle bir zemine oturtmasını isteyen bir anlatım hâkimdir.

Hadislerde kibir ve gururla ilgili çeşitli kavramlar yanında **ucb** ve aynı kökten bazı kelimeler de yer alır (Wensinck, *el-Mu'cem*, “acb” md.). Bunların birinde Hz. Peygamber kişinin dindarlığıyla böbürlenmesinin tehlikesine dikkat çekmiştir (*Müsned*, II, 390). Benzer bir ifade kişisel görüşlerini beğenenlere dair hadiste geçmektedir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 17). Tâbiîn âlimlerinden Mesrûk b. Ecda'in, “İlmin başı Allah korkusu, cahilliğin başı kişinin bilgisiyle böbürlenmesidir” dediği nakledilir (Dârimî, “Muḳaddime”, 30). Ahlâk kitaplarında sıkça zikredilen bir hadiste (meselâ bk. Muhâsibî, s. 336; Gazzâlî, III, 369) üç şeyin helâk edici olduğu belirtilmiş, bunlar cimriliğin esiri olmak, tutkulara bağlanmak ve kendisiyle övünmek şeklinde sıralanmıştır. Diğer bir hadiste insanın, vücut bakımına ve giyim kuşamına önem vermekten hoşlanmasının kibir sayılıp salılmayacağı sorusuna cevaben Resûlul-

lah'ın “Hayır, bunlar güzeldir ve Allah güzeli sever” dediği ifade edilmiştir (*Müsned*, I, 399).

Kibir, **ucb** ve tevazu kavramları ahlâk ve tasavvuf kitaplarında genellikle birlikte ele alınmıştır. Meselâ Muhâsibî'nin *er-Ri'âye li-ḥu-ḳūküllâh* adlı eserinde **ucb** ve kibir konularının, Râgıb el-İsfahânî'nin *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-ş-şerî'a*'sında kibir-tevazu, övünme ve **ucb**ün peş peşe incelendiği görülür. Gazzâlî'nin *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-din*'inin kırk ana bölümden biri “Kibir ve **Ucb**ün Yerilmesi” başlığını taşır, tevazu da bu bölümde incelenmiştir. İbn Kuteybe'nin *'Uyûnü'l-aḥbâr*'ı, İbn Abdülber Nemerî'nin *Behcetü'l-mecâlis*'i, Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'i gibi edebî-ahlâkî eserlerde de anılan konular bir arada işlenmiştir. Tasavvufî ahlâkın ilk müelliflerinden olan Muhâsibî *er-Ri'âye*'nin “Kitâbü'l-'Ucb” adlı bölümüne **ucb**ün ahlâkî ve içtimaî zararlarını anlatan ifadelerle başlar. Ona göre bir kimsenin kendini beğenmesi **ucb**, insanları aşağılaması tekebbürdür (s. 371). **Ucb**ün asıl sebebi kişinin kendini başkalarından daha değerli görmesidir ve kibir, övünme gibi kötü huy- lar bundan doğar. Nitekim İblîs'in kendini Âdem'den üstün görmesi (el-A'râf 7/12; Sâd 38/76) onu kibre ve isyana götürmüştür. Birçok insanda bulunabilen **ucb** günahları görmeyi engelleyen, hata ve kötülükleri güzel gösteren, yanlış davranışları doğru zannettiren bir âfettir. Sapıklığa öncülük edenler **ucb** yüzünden helâk olmuştur. Abdullah b. Mes'ûd insanı felâkete sevkeden iki şeyin ümitsizlik ve **ucb** olduğunu söyler. Zira ümitsizlik kapılan kişi günahlarının başlanmayacak derecelere ulaştığını düşünerek tövbeyi bırakır ve sonuçta kendini tamamen kötülüğe terkeder. **Ucb** de insana nefsinin tertemiz gösterip günahlarının farkına varmasını engeller. Bu sebeple, “İnsan ne zaman kötü olur?” sorusuna Hz. Âişe, “İyi olduğunu zannettiği zaman” cevabını vermiştir (a.g.e., s. 335-337). Kişinin böbürlenmesi onun dini veya dünyasıyla ilgilidir. Dinde böbürlenmenin sebebi ilim, amel, doğru ya da yanlış görüşler; dünya ile ilgili böbürlenmenin sebebi benlik tutkusu, zenginlik, soy sop, evlât ve akraba çokluğu olabilir. Muhâsibî **ucb** sebeplerini incelerken bu konudaki yanlışları ve bunları düzeltme çarelerini gösterir. **Ucb** hakkındaki temel yanlış insanın nefsiyle ilgili bilgisizliği ve kavuştuğu nimeti kendinden bilmesi, **ucb**ün çaresi kişinin nefsinin tanıması, nimet sahibinin Allah olduğunu

bilmesi ve O'na şükretmesidir (a.g.e., s. 338-371).

Ucb konusunu genişçe ele alan âlimlerden biri de İbn Hazm'dır. Ucbün ilim, amel, fikrî derinlik, soyluluk, makam gibi gerçek bir üstünlüğe işaret edebileceği gibi temelsiz ve anlamsız bir duygudan da kaynaklanabileceğini belirten İbn Hazm insanın, kişiliğini zedeleyecek basit davranışlardan uzak durmasını sağlayacak düzeyde onurlu duruşunu fazilet sayar; bazılarında bu tutumun başkalarına karşı güç kullanmaya, zorbalığa, zulüm ve saldırganlığa kadar varabileceğini belirtir. Bu kişiler güçleri oranında kötülük işlemekten çekinmezler; yeterince güçleri yoksa kendilerini över, başkalarını yerip alaya alırlar. Böbürlenelerin ruh hallerini de tahlil eden İbn Hazm bu duygunun akıl ve zekâ kıtlığından doğduğu sonucuna varır. İnsan bu yeteneklerden yoksun olduğu ölçüde kendini akıllı ve zeki sanır. Nitekim mecnun ve sarhoş aklı başında olanları, cahil filozofları ve âlimleri, küçük çocuk tecrübeli yaşlıları alaya alır; ayak takımı akıllı şahsiyetleri küçümser. İbn Hazm ayrıca akıl, zekâ, bilgi, mevki, cesaret, servet, şöhret, güzellik, asalet gibi böbürlenmeye yol açan şeyleri sıralayıp her birinden kurtulma çarelerini anlatır. Hiçbir kusuru bulunmadığını sanan kişi çaresiz bir belâya düşmüş demektir. Gerçekte peygamberler dışında kusursuz insan yoktur. Kendini kusursuz görmek en büyük kusurdu ve tam bir akıl yoksunluğudur (el-Ahlâk ve's-siyer, s. 65-76).

Gazzâlî, İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'in ucbe ayırdığı bölümünde (III, 369-378) bu huyun kötülüğünü ve zararlarını ifade eden âyet ve hadislerle İslâm büyüklerinin sözlerini aktardıktan sonra mahiyetini inceledi. Buna göre ucbe, insanın kendinde dinî veya dünyevî bir üstünlük bulunduğunu zannetmesi sonucunda ortaya çıkar. Bir kimsenin üstünlüğünü kaybetmekten korkması ve onu Allah'ın bir nimeti bilerek mutlu olması ucbe değildir. Ucb sahip bulunduğu üstünlüğü Allah'tan değil kendinden bilmektir. Kişinin, birine iyilik yaparak bunu büyütmesi ve iyilik ettiği kimseyi minnet altında bırakması da ucbedür. Gazzâlî, diğer kötü huylar gibi bir ahlâk hastalığı kabul ettiği ucbe tedavi etmenin yollarını da ayrıntılı biçimde anlatır. Sonuçta ucbe cahilliğin doğduğu bir hastalıktır ve tedavisi bilgiyle mümkündür. Kendinde bir üstünlük gören kişi bunu verenin Allah olduğunu bilmeli, nefesine değil Allah'ın lutfuna hayranlık duymalı, O'na minnet-

tar kalmalıdır; ancak bu sayede ucbeden kurtulabilir. Gazzâlî, ucbeün sebeplerini incelediği bölümde geniş ölçüde Muhâsibî'nin er-Rî'âye li-ḥuḳûkullâh'ından yararlanmakla birlikte konuyu daha sistemli ve bilimsel şekilde ele almıştır.

Ahlâk kitaplarında ucbe, ahlâkla ilgili yanını modern psikolojideki narsizme yakın bir anlamda psikolojik ve pedagojik boyutuyla da incelenmiştir. Meselâ Ebû Bekir er-Râzî ucbeün kendini sevmekten kaynaklandığını söyler ve insanın iyi özelliklerini abartırken kötü özelliklerini önemsiz gördüğünü, bu eğilimin güçlenmesinin ucbe dönüştüğünü belirtir. Râzî'ye göre ucbeün en tehlikeli yanı onu besleyen sebeplerin önemsiz sayılmasıdır. Bu durumdaki insanın ucbeden kurtulması mümkün değildir (et-Tıbbü'r-rûhânî, s. 46-47). Râzî'den yararlandığı bilinen Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de aynı görüşleri tekrarlar (et-Tıbbü'r-rûhânî, s. 25-26). Ucbün aslının ben sevgisi olduğunu söyleyen Râgib el-İsfahânî, "Bir şeye karşı hissettiğin ölçüsüz sevgi gözünü kör, kulağın sağır eder" meâlindeki hadiste (Ebû Dâvûd, "Edeb", 116) buna işaret edildiğini, bu anlamda gözü kör, kulağı sağır olanların artık kendi kusurlarını göremeyeceklerini kaydeder (ayrıca bk. KİBİR; TEVAZU).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 399; II, 390; Muhâsibî, er-Rî'âye li-ḥuḳûkullâh (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 335-371, 377, 383, 391, 395, 411; İbn Kuteybe, 'Uyûnü'l-aḥbâr (Tavil), s. 381-388; Ebû Bekir er-Râzî, et-Tıbbü'r-rûhânî (nşr. P. Kraus, Resâ'il felsefiyye içinde), Kahire 1939, s. 46-47; Mâverîdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn (nşr. M. Ebû'l-Hayr es-Seyyid - Muhammed eş-Şerkâvî), Beyrut 1425/2004, s. 228-234; İbn Hazm, el-Ahlâk ve's-siyer, Beyrut 1405/1985, s. 65-76; İbn Abdülber, Behcetü'l-mecâlis, I, 437-442; Râgib el-İsfahânî, ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şerî'a (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 306-307; Gazzâlî, İhyâ', III, 343-344, 369-378; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, et-Tıbbü'r-rûhânî, Dimaşk 1348/1929, s. 25-26; Nüveyrî, Nihâyetü'l-ereb, III, 370-375; T. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 187-192; a.mlf., Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 193, 195.

MUSTAFA ÇAĞRICI

UCEYLİYYE

(العجلیة)

Kâdiriyye tarikatının
Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mûsâ
b. Uceyl el-Yemenî'ye
(ö. 690/1291)
nisbet edilen bir kolu
(bk. KÂDİRİYYE).

UCEYMÎ

(العجمي)

Ebû'l-Bekâ (Ebû Ali) Hasen
b. Ali b. Yahyâ el-Uceymî
el-Hanefî el-Mekkî
(ö. 1113/1702)

Hadis, fıkıh ve tasavvuf âlimi,
tarihçi.

10 Rebülevvel 1049 (11 Temmuz 1639) tarihinde âlim yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak Mekke'de doğdu. Ataları aslen Yemenli'dir, bir süre Mısır'da yaşamış, ardından Mekke'ye yerleşmişlerdi. Babası Mescid-i Harâm'da Hanefî makamının müezzini idi. Uceymî nisbesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Atalarının muhtemelen bir süre Necid'e yerleşmiş olup bölgenin âdetlerine göre yabancılarla verilen Uceymî nisbesiyle anıldıkları, ailesinin Benî Rebîa'dan Bağdat'a yerleşen Uceymîler'e mensup bulunduğu, dedelerinden birinin dilinin peltekliği dolayısıyla Arapça harfleri doğru telaffuz edememesi yüzünden bu lakabın verildiği kaydedilir. Uceymî henüz bir yaşında iken babasının ölümü üzerine annesi tarafından yetiştirildi. Dokuz yaşında hıfzını tamamladı. Annesi vefat edince eğitimini ağabeyi üstlendi. Muhammed b. Ali el-Buhârî el-Mekkî'den kıraat, Hanefî fakihi ve Mekke müftüsü Pirîzâde İbrâhim'den (İbn Bîrî) fıkıh, on beş yıla yakın talebelik yaptığı Mâlikî fakihi İsâ b. Muhammed b. Muhammed es-Seâlibî el-Mağribî el-Mekkî'den hadis, tefsir, usûl-i fıkıh, tasavvuf, akaid, siyer, Arap dili ve edebiyatı gibi dersler aldı. Şâfiî fakihlerinden Mühennâ b. İvâz Bâmezrû' el-Hadramî, Şebrâmellisî ve Berzencî, mutasavvıf Kuşâşî, hadis ve astronomi âlimi Rûdânî, Şâfiî fakihi, muhaddis ve mutasavvıf Kûrânî, Yemenî âlim ve tarihçi Şillî, hadis ve tefsir âlimi, tarihçi İbn Allân ve Şâfiî fakihi Zeynelâbidîn b. Abdülkâdir et-Taberî de onun hocaları arasındadır.

İlim tahsil ederken ders vermeye başladı ve bir süre evinde talebe okuttu. Hocası İsâ b. Muhammed es-Seâlibî'nin ölümünden sonra Mescid-i Harâm'da hocalık yapmaya devam etti. Zühd ve takvâ sahibi olan Uceymî "Müsnidü'l-Hicâz" lakabıyla ve yetiştirdiği talebelerle tanındı. Özellikle dönemin Hicaz, Yemen, Mısır ve Suriye bölgelerinde kendilerinden hadis rivayet edilen üç meşhur âlimden biridir (diğerleri Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nahlî el-Mekkî [ö. 1130/1717] ve Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Bas-